

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2025-2-24-28>

Бондар Михайло Михайлович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
спеціальність 231 «Соціальна робота»

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

mix33@i.ua

<https://orcid.org/0009-0009-3819-1782>

Шабасва Наталія Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

nataliya.shabaeva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3149-2170>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ПРОБЛЕМНИХ СІМЕЙ В ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Соціалізація дітей є одним з найважливіших процесів в їх розвитку, оскільки впливає на формування особистості, світогляд і соціальні навички. Однак не всі діти мають рівні умови для успішної соціалізації. Особливо складна ситуація для дітей з проблемних сімей, де вони часто стикаються з фізичними, емоційними або соціальними труднощами. У таких умовах ефективна психологічна підтримка стає важливим аспектом, який сприяє адаптації дитини в суспільстві, допомагає подолати стресові ситуації і зберегти психоемоційне здоров'я. Психологічна служба закладів середньої освіти відіграє ключову роль у підтримці цих дітей, створенні умов для їх комфортної інтеграції в суспільство та вирішенні проблем, що виникають внаслідок сімейних труднощів. Важливою складовою цього процесу є індивідуальний підхід до кожної дитини, використання спеціальних методів і форм роботи, спрямованих на подолання соціальних бар'єрів і розвиток психологічної стійкості.

Вивчення особливостей соціалізації дітей з проблемних сімей у діяльності психологічної служби є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє не лише зрозуміти специфіку взаємодії цих дітей з суспільством, а й удосконалити існуючі методи психологічної допомоги. Розуміння цих аспектів надає можливість створити ефективні програми підтримки дітей, які допомагають їм долати труднощі, адаптуватися до шкільного життя та сформуванню здорового психоемоційний фундамент для подальшого розвитку.

Науковці вивчали певні аспекти щодо питання соціалізації дітей в діяльності психологічної служби. Так, зазначену проблему порушували такі дослідники, як: З. Кісарчук, О. Єрмусевич (психологічна допомога сім'ї); Т. Буленко (соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї); А. Мельник, Л. Магдисюк, Л. Клюйко (вплив успішності емоційно-психологічного клімату на девіантну поведінку підлітків); О. Беспарточна, М. Замельюк, В. Левицька, А. Хомярчук (педагогіка партнерства в освітньому середовищі: теорія і технологія) та ін.

Однак комплексне дослідження щодо особливостей соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти відсутнє. Необхідність уточнення та актуалізації зазначеної теми дослідження обґрунтовують її вибір: «Особливості соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти».

Мета статті – виявити особливості соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Психологічна служба в системі освіти є складовою державної системи захисту психологічного здоров'я громадян України і діє з метою виявлення та створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості. Психологічна служба забезпечує своєчасне та системне вивчення психічного розвитку особистості, мотивів її поведінки та діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, сексуальних та інших індивідуальних особливостей, створення умов для самоосвіти та саморозвитку, сприяє виконанню навчально-виховних завдань закладу освіти (Сахно, 2023, с. 106).

Відхилення від норми в поведінці зростаючого індивіда визначаються біологічними факторами (погана генетика, дисфункція гормональної системи організму, негативні умови навколишнього середовища); соціально-економічними факторами (зниження рівня життя населення, безробіття, доступність тютюну та алкоголю неповнолітнім, реклама психоактивних речовин); соціально-педагогічними факторами (деформація педагогічних функцій сучасної сім'ї, низька комунікативна культура педагогів, гальмування фундаментальних потреб особистості – повага, прийняття, любов; недостатня підготовка вчителів до організації профілактичної роботи з попередження проявів девіантної поведінки); соціокультурними факторами (девальвація моральних цінностей, негативний вплив ЗМІ); психологічними чинниками (соціальна незрілість, нездатність передбачити наслідки власних дій, низький рівень інтелектуального розвитку) та іншими чинниками (Мафтин, 2021, с. 5).

Важливим щодо відхилення від норми в поведінці зростаючого індивіда є соціально-педагогічний фактор – деформація педагогічних функцій сучасної сім'ї. Деформація педагогічних функцій сучасної сім'ї має значний вплив на розвиток девіантної поведінки у підлітків, оскільки сім'я є першим соціалізатором і джерелом основних моральних орієнтирів. Нездатність батьків ефективно виконувати свої виховні функції може призвести до порушення емоційної стійкості та соціальних навичок молодшої людини. Тому важливо підвищити педагогічну грамотність батьків і сприяти формуванню здорових сімейних відносин, що дозволить запобігти розвитку девіантної поведінки серед підлітків.

Закон України «Про освіту» (від 05.09.2017 № 2145-VIII) вказує на те, що в системі освіти повинна існувати психологічна служба, а соціальні педагоги та психологи є педагогічними працівниками. В Законі України «Про загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. Редакція від 01.07.2022) зазначено, що на психологічну службу поширюються ті ж права та обов'язки, що і на вчителя-предметника. Отже, психологи та соціальні педагоги мають право на педагогічне навантаження, а також зобов'язані виконувати свої обов'язки відповідно до стандартів, встановлених для вчителів, що включає участь у навчальному процесі, проведення консультацій, психологічний супровід здобувачів, а також співпрацю з іншими учасниками освітнього процесу для забезпечення психологічного благополуччя учнів (Про освіту: Закон України (від 05.09.2017 № 2145-VIII); Про повну загальну середню освіту: Закон України (від 16.01.2020 № 463-IX).

У Наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» (від 22.05.2018 № 509) зазначено, що у системі освіти діє психологічна служба, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання

освітніх і виховних завдань закладів освіти. Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи, а соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, а саме:

1) практичний психолог закладу та/або установи освіти здійснює:

– психологічне забезпечення освітнього процесу;

– психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти;

– психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти;

– психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу;

– реалізацію розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти;

– консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання здобувачів освіти, особистісного та професійного розвитку тощо;

– роботу з постраждалими від насильства дітьми та ін.

2) соціальний педагог закладу та/або установи освіти бере участь у:

– роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консиліумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;

– плануванні і реалізації завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптації їх у новому колективі і соціальному середовищі;

– наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалим від насильства та військових конфліктів (Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ Міністерство освіти і науки України від 22.05.2018 № 509).

Дослідниця М. Мушкевич звернула увагу на те, що не отримали достатнього наукового обґрунтування напрями, зміст й організаційні форми психологічного супроводу сімей, що мають проблемних дітей. Тому авторкою представлено психотерапевтичні техніки, які використано у роботі із сімейною системою і які зарекомендували себе досить ефективно у практичній роботі, а саме:

1. Діаграму сім'ї – вивчення системи внутрішньосімейних взаємин. Головна відмінність – структурованість і схематизація. Діаграма ілюструє специфіку сімейних взаємин символами, які разом з іншими даними використовують для зображення взаємин членів сім'ї і їхніх позицій в сімейній системі.

2. «Сімейна скриня» – ще одна ефективна техніка при психотерапії сімейної системи. Основними емпіричними показниками сімейної скрині є сімейні цінності; сімейні ролі; сімейні установки; особливості шлюбних і сімейних взаємин і ставлення; прийняття партнера чи інших членів ядерної сім'ї.

3. Психотерапевтична техніка «Написання казки» – один із методів психологічної роботи, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку її творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії зі світом (Мушкевич, 2021, с. 38).

Психотерапевтичні методики, запропоновані М. Мушкевичем, спрямовані на поглиблене дослідження та трансформацію сімейних відносин, що дозволяє ефективно працювати з проблемами, які виникають у сімей з проблемними дітьми. Вивчення внутрішньосімейних відносин через сімейну схему і «сімейну скриню» сприяє усвідомленню прихованої динаміки, що визначає емоційний клімат і взаємодію між членами сім'ї. Техніка «Написання казки» – це гнучкий інструмент для терапевтичної інтеграції особистості, розкриття творчого потенціалу та можливості нових перспектив у вирішенні внутрішніх конфліктів сім'ї.

Таким чином, в процесі дослідження виявлено особливості соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти. Соціалізація дітей з проблемних сімей є важливим аспектом

діяльності психологічної служби в закладах загальної середньої освіти. Представимо декілька особливостей, які визначають цю проблему:

1) індивідуальний підхід (кожна дитина з проблемної сім'ї має унікальні потреби, пов'язані з її досвідом і особистісними характеристиками; психолог має використовувати індивідуальні методи роботи, щоб зрозуміти особливості поведінки та емоційного стану дитини);

2) створення безпечного середовища (діти з проблемних сімей часто стикаються з емоційним або фізичним насильством, що може призвести до порушень у соціалізації; психологічна служба повинна створювати підтримуюче середовище, в якому діти відчують себе в безпеці і можуть відкрито виражати свої емоції);

3) профілактика девіантної поведінки (діти з проблемних сімей можуть бути схильні до ризикованої або девіантної поведінки (агресія, вживання алкоголю, наркотиків тощо); психологічна служба повинна проводити профілактичні заходи, спрямовані на попередження

таких проявів через роботу з дітьми та їхнім оточенням);

4) навчання навичок самоконтролю та регуляції емоцій (діти, які виховуються в несприятливих умовах, можуть мати труднощі з контролем емоцій, що часто проявляється у формах агресії або замкненості; психолог допомагає розвивати вміння керувати своїми емоціями, що сприяє кращій адаптації в школі та суспільстві загалом).

Висновки. Визначені особливості важливі для комплексного підходу до роботи з дітьми з проблемних сімей і можуть значно покращити їх соціалізацію в умовах шкільного середовища. Особливості підкреслюють важливість мультидисциплінарного підходу і чутливості при роботі з дітьми, які мають складну сімейну ситуацію.

В перспективах подальших наукових досліджень планується виявити і охарактеризувати інші особливості соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти.

Література

1. Мушкевич М. Змістовні ресурси психологічного супроводу сімей, що мають проблемних дітей. *Психологічне консультування і психотерапія*. 2021. № 15. С. 32–40. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-1249-2021-15-03>
2. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ Міністерство освіти і науки України від 22.05.2018 р. №509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Редакція від 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20>
5. Профілактика та корекція відхилень поведінки : навч.-метод. посібн. / уклад.: Лариса Мафтин. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 368 с.
6. Система роботи психологічних служб і методика роботи практичного психолога : конспект лекцій / уклад.: П. І. Сахно. Суми : Сумський державний університет, 2023. 159 с.

References

1. Mushkevych, M. (2021). Zmistovni resursy psykholohichnoho suprovodu simei, shcho maiut problemnykh ditei [Content resources for psychological support of families with problem children]. *Psykhologichne konsultuvannia i psykhoterapiia – Psychological counselling and psychotherapy*, 15, 32–40. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-1249-2021-15-03> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy: Nakaz Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy vid 22.05.2018 № 509 [On approval of the Regulations on psychological service in the education system of Ukraine: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 05.22.2018 No. 509]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> [in Ukrainian].
3. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated 05.09.2017 No. 2145-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 463-IX. Redaktsiia vid 01.07.2022 [On Complete Secondary Education: Law of Ukraine dated 01.16.2020 No. 463-IX. Revision dated 07.01.2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20> [in Ukrainian].

5. Maftyn, L. (2021). Profilaktyka ta korektsiia vidkhylen povedinky [Prevention and Correction of Behavioral Deviations]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].

6. Sakhno, P. I. (2023). Systema roboty psykholohichnykh sluzhb i metodyka roboty praktychnoho psykholoha [The System of Psychological Services and the Methodology of a Practical Psychologist]. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

Бондар М. М., Шабасєва Н. С. Особливості соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти

В статті виявлено особливості соціалізації дітей з проблемних сімей в діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти. Доведено, що соціалізація дітей з проблемних сімей є важливим аспектом діяльності психологічної служби в закладах загальної середньої освіти. До особливостей, які визначають цю проблему належать: 1) індивідуальний підхід (кожна дитина з проблемної сім'ї має унікальні потреби, пов'язані з її досвідом і особистісними характеристиками; психолог має використовувати індивідуальні методи роботи, щоб зрозуміти особливості поведінки та емоційного стану дитини); 2) створення безпечного середовища (діти з проблемних сімей часто стикаються з емоційним або фізичним насильством, що може призвести до порушень у соціалізації; психологічна служба повинна створювати підтримуюче середовище, в якому діти відчують себе в безпеці і можуть відкрито виражати свої емоції); 3) профілактика девіантної поведінки (діти з проблемних сімей можуть бути схильні до ризикованої або девіантної поведінки (агресія, вживання алкоголю, наркотиків тощо); психологічна служба повинна проводити профілактичні заходи, спрямовані на попередження таких проявів через роботу з дітьми та їхнім оточенням); 4) навчання навичок самоконтролю та регуляції емоцій (діти, які виховуються в несприятливих умовах, можуть мати труднощі з контролем емоцій, що часто проявляється у формах агресії або замкненості; психолог допомагає розвивати вміння керувати своїми емоціями, що сприяє кращій адаптації в школі та суспільстві загалом). Визначені особливості важливі для комплексного підходу до роботи з дітьми з проблемних сімей і можуть значно покращити їх соціалізацію в умовах шкільного середовища.

Ключові слова: діти, соціалізація, проблемні сім'ї, особливості, психологічні служби, заклад загальної середньої освіти.

Bondar M. M., Shabaeva N. S. Peculiarities of socialization of children from problem families in the activities of the psychological service of secondary education institutions

The article reveals the features of the socialization of children from problem families in the activities of the psychological service of secondary education institutions. It is proven that the socialization of children from problem families is an important aspect of the activities of the psychological service in secondary education institutions. The features that determine this problem include: 1) an individual approach (each child from a problem family has unique needs related to their experience and personal characteristics; the psychologist should use individual work methods to understand the characteristics of the child's behavior and emotional state); 2) creating a safe environment (children from problem families often face emotional or physical violence, which can lead to socialization disorders; the psychological service should create a supportive environment in which children feel safe and can openly express their emotions); 3) prevention of deviant behavior (children from problem families may be prone to risky or deviant behavior (aggression, alcohol, drug use, etc.); the psychological service should carry out preventive measures aimed at preventing such manifestations through work with children and their environment); 4) training in self-control and emotion regulation skills (children raised in adverse conditions may have difficulty controlling emotions, which often manifests itself in forms of aggression or withdrawal; a psychologist helps develop the ability to manage their emotions, which contributes to better adaptation at school and in society as a whole). The identified features are important for a comprehensive approach to working with children from problem families and can significantly improve their socialization in the school environment.

Key words: children, socialization, problem families, peculiarities, psychological services, secondary education institution.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2025 р.

Прийнято до друку 20.06.2025 р.

